

MILAN JEŘÁBEK

SOCIÁLNĚ GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA DĚČÍNSKÉHO OKRESU

M. Jeřábek: *Socio-Geographical Conditions of the Děčín District*. – Sborník ČGS, 100, 3, pp. 162 – 172 (1995). – The northerly Bohemian district is presented in this article. Selected topics are examined in a more detailed way. The historical introduction portrays the region's socio-economic development with industrialisation and transport network as key factors. Both chronological and territorial approaches are used. Changing conditions in 1970, 1980, and in the beginning of 1990's are examined. The region is also studied in the framework of the Czech Republic. Internal differences are shown, mainly in the field of population, economic activity, settlement structure, housing, industry, transportation, tourism, and cross-border cooperation.
KEY WORDS: District of Děčín – social geography.

1. Historický vstup

Děčínský okres ve svém současném rozsahu vznikl roku 1961 spojením politických okresů Děčín z dřívějšího Ústeckého kraje, Rumburk a části okresu Nový Bor z Libereckého kraje. Od původního děčínského okresu byly odtrženy obce Tisá, Libouchec a Roztoky. Za první republiky byla severní část tvořena dokonce třemi jednotkami, když vedle Rumburku byly sídly státní správy (soudními okresy) ještě Šluknov a Varnsdorf.

Labské údolí, a zejména Děčínská kotlina, bylo osídleno nepřetržitě již od doby bronzové. Avšak teprve ve 13. století n.l. pronikala tzv. středověká kolonizace, při níž docházelo k přílivu nových osadníků z Německa, podél Jílovského potoka a Ploučnice do vyšších poloh. Mocenskými a ekonomickými centry jednotlivých panství se stala města. Po nejstarším Děčíně následovaly Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice a Chříbská. Již v 17. století se začala rozvíjet manufakturní výroba, na Českokamenicku sklářství a v oblasti Tisé knoflíkářství. Verneřice se staly na konci 18. století na čas hlavním střediskem bavlnářské výroby v Čechách.

Velký význam v rozvoji jižní části, a především okresního města, sehrál **rozšiřování dopravní sítě**. Byla to zejména labská vodní cesta (v r. 1838 první parník ze Saska) a celní stanice (od r. 1146), umožňující rozsáhlý oboustranný obchod. Stejně důležitý byl rozvoj železniční sítě s uzlem v Děčíně-Podmoklech, v roce 1851 byla zprovozněna trať Praha – Drážďany a do poloviny 70. let minulého století byly vybudovány prakticky všechny ostatní železniční spoje. To umožnilo růst průmyslu. Už tehdy se uplatňovala dodnes typická odvětví jako jsou textil, strojírenství a potravinářství.

První zmínky o **osídlení severní části** dnešního okresu jsou novější. Osady, české či srbské, existovaly koncem 13. století. Až později přicházejí do Lužických hor, na Rumbursko a Růžovskou planinu němečtí kolonisté. Na počátku 15. století (v r. 1414) byla založena řemeslná sklářská výroba v Chříbské, která se udržela nepřetržitě až dodnes. Postupně v 15. až 17. století vznikaly další sklářské kolonie (např. v Kytlici, kde působila i škola pro malbu skla). V 15. století se na Rumbursku, v nejsevernějším cípu českých zemí, začala vyrábět z domácího lnu plátna (tzv. rumburská véba). 16. století znamenalo **rozmach řemeslné výroby** zejména tkalcovství, sortiment se rozšířil

o damašek, kanafas a hedvábí. Od počátku 18. století se s těmito výrobky obchodovalo i za hranicemi Rakouska-Uherska. Revoluci v textilním odvětví však způsobilo až zavedení bavlny jako nové suroviny od poloviny téhož století. Rychle tak přibývaly další lokality textilní výroby ve Šluknovském výběžku – např. Šluknov, Jiřetín a Lipová. K plátenické, bavlnářské a galanterní výrobě se brzy připojil i kovoprůmysl (v Mikulášovicích, Jiříkově, Vilémově) a papírenský průmysl v České Kamenici.

Na přelomu 18. a 19. století přestalo být zemědělství výhradním zaměstnáním. Závatky řemeslníků šlechtě tak v nově zakládaných sídlech položily základ k místní domácí výrobě a pozdější industrializaci. Rozvoj průmyslové velkovýroby na počátku 19. století způsobil, že řada vesnic dosáhla až několikatísícového počtu obyvatel. Největší takovou vesnicí v tehdejší Rakousku-Uhersku byl se 14 tisíci obyvateli až do 60. let Varnsdorf, proslavený výrobou sametů a manšestrů z dovážené bavlny. Industrializace měnila tvářnost i velikost tehdejších měst, největší proměnu však zažila dnešní levobřežní část okresního města. Zatímco v r. 1830 žilo v Podmoklech jen 80 obyvatel, bylo jich na konci 19. století již téměř 11 tisíc a o 20 let později dokonce dvojnásobek. Za 2. světové války byl v Děčíně a okolí rozmístěn válečný průmysl, ze kterého se začalo rozvíjet především strojírenství, hutnictví a elektrotechnika.

V dalším textu jsou základní tematické okruhy v jednotlivých kapitolách analyzovány na základě hodnot vybraných ukazatelů z počátku 90. let. Druhým použitým přístupem je vývojové hodnocení, a to na základě dat ze sčítání lidu 1970, 1980, 1991, event. 1961 resp. průměrnými hodnotami za příslušná desetiletá období. Tyto hodnoty s konkrétními údaji z let 1992 či 1993 proto umožňují jak charakterizovat dosaženou úroveň, tak srovnat Děčínsko s ostatními českými okresy resp. českým průměrem.

2. Obyvatelstvo a populační vývoj

Děčínský okres svojí rozlohou patří mezi menší okresy České republiky, byť jeho plocha je více než dvojnásobkem sousedního ústeckého okresu. Je však hustě zalidněn, když jak v absolutní **populační velikosti**, tak v intenzitě (v hustotě zalidnění) se v meziokresním srovnání pohybuje v závěru první třetiny mezi okresy České republiky. Nejvíce obyvatel žilo na území dnešního děčínského okresu v roce 1910, a to téměř o 100 tisíc více než po 2. světové válce a následujícím odsunu německého obyvatelstva či v současnosti. Mezi posledními sčítáními poklesl počet obyvatel o 3,4 %, obdobně většina obcí okresu obyvatelstvo ztratila (s výjimkou měst Děčína a Rumburku, což bylo způsobeno především pokračující bytovou výstavbou). Obyvatel zjištěných sčítáním lidu v roce 1991 bylo o 3 tis. méně než počet obyvatel podle bilance pohybu obyvatelstva.

Přirozená měna okresu v roce 1993 byla mimořádně příznivá a vykazovala růst počtu obyvatelstva, zatímco celá česká populace početně stagnovala. Přírůstek se pohyboval těsně pod 2 ‰, na čemž měla rozhodující podíl porodnost odlišující se o 1,4 bodu od celostátního průměru. Výrazně vyšší hodnoty vykazoval okres u potratovosti, kojenécká úmrtnost je průměrná. Obyvatelstva děčínského okresu v minulých dvou desetiletích přirozenou měnou trvale přibývalo, byť přírůstek měl výrazně kolísavý průběh (r.1981 +728/5,27 ‰, r.1990 +71/0,52 ‰ osob). Průměrný přírůstek v posledních 10 letech dosáhl však jen 1/4 přírůstku za období 1971-1980. Přesto Děčín stále patřil k okresům s nadprůměrným přírůstkem (23. resp. 13. místo v ČR).

Přes hranice okresu v obou směrech se v roce 1993 stěhovalo celkem téměř 3 000 obyvatel, přičemž mírně převažoval počet vystěhovalých nad přistěhovalými (migrační účinnost 5,1 ‰). Dosaženými hodnotami se zařadil mezi téměř polovinu okresů ČR se zápornou bilancí. V posledních 25 letech je pro **migrační pohyb** typická záporná bilance (nejvíce v r.1981 -649/4,7 ‰ osob), výjimkou se staly jen roky 1991 a 1992.

V posledním desetiletí byla relativní hodnota migračního úbytku (-5,39 ‰) jedna z nejvyšších mezi okresy ČR (hned za okresy Karlovy Vary a Sokolov). Migrační účinnost se v obou sledovaných obdobích pohybovala kolem 10% ztráty. **Celkový populační přírůstek** odpovídá průměrné hodnotě – tj. +0,8 ‰, pozitivní vývoj zaznamenaly 2/3 okresů. V celkovém vývoji obyvatelstva se v posledním období střídaly kladné hodnoty se zápornými (maxima +231 osob v r. 1991, –390 osob v r. 1983). V hodnocení desetiletých období počet obyvatel nejdříve stagnoval, v prostředním období minimálně přibýval a konečně v l. 1981–1990 nastal populační úbytek a okres se zařadil mezi pětinu okresů s nejméně příznivým vývojem.

Pro věkovou strukturu obyvatelstva v období od sčítání lidu v roce 1970 je příznačný relativní nárůst poprodukční složky, byť současný podíl patří k nejnižším v meziokresním srovnání. Obyvatelstva v předprodukčním a produkčním věku mezi léty 1970 a 1991 relativně ubylo, změna však není příliš významná. Podílem téměř 60 % produkčního obyvatelstva uzavírá první pětinu okresů ČR, zastoupení předprodukčního věku je průměrné. V obyvatelstvu děčínského okresu přetrvává příznivé věkové složení. Nadějí dožití se Děčínsko řadí mezi okresy s nejnižší hodnotou v rámci ČR, když rozdíl proti republikové hodnotě je u mužů 1 rok a u žen bezmála 2 roky.

V porovnání s rokem 1980 poklesly počty 15-39letých uvnitř **produktivní složky obyvatelstva** a přesunuly se do vyšší věkové skupiny. Obdobně vzrostl počet poproduktivních obyvatel. Podíl této věkové skupiny je však diferencován jak územně, tak především podle velikosti obcí. Tak například v Jílovém, Rumburku a Varnsdorfu se pohybuje mezi 15 – 18 %, zatímco v rekreačních obcích zahrnuje kolem 1/4 ze všech obyvatel (Arnoltice, Lipová, Merboltice aj., Starý Šachov dokonce téměř 1/3).

Úroveň vzdělání obyvatel starších 25 let patří Děčínsko mezi okresy s nejnižším zastoupením středoškoláků a vysokoškoláků, a to přestože podíl obou skupin se za 20 let téměř zdvojnásobil. U obou skupin, relativně více u vysokoškoláků, výrazně zůstává za hodnotou ČR. Menší zastoupení vysokoškoláků najdeme jen v okresech Plzeň-sever a Sokolov.

V **národnostním složení** děčínského okresu je průměrné zastoupení Čechů, z dalších národností nadprůměrný podíl Slováků a více než 2% podíl Němců, čímž se řadí na 7. místo mezi okresy ČR. Podíl Němců však dlouhodobě klesá. Německá národnost je nejvíce rozšířena ve Šluknovském výběžku, např. ve Vilémově a Lipové představuje desetinu veškerého obyvatelstva.

Poprvé od roku 1950 zjišťované **náboženské vyznání** ukázalo v roce 1991, že věřících v okrese Děčín – obdobně v ostatních pohraničních okresech Severočeského kraje – je jen čtvrtina (v ČR 44 %), z nichž naprostá většina se hlásí k církvi římskokatolické. Z ateismu se vyznalo 57,7 %, více než pětina se k této otázce ve sčítání nevyjádřila. V severní části okresu je více věřících než v jižní části, výjimečný zde není podíl v obcích vyšší než 30 % (Vilémov, Staré Křečany, Rybníště).

3. Rozmístění obyvatelstva a sídelní struktura

Obečná **hustota zalidnění** se mezi léty sčítání lidu 1961 a 1991 změnila jen nepatrně (s maximem 152 osob na 1 km² v r. 1980). Okresní pozice se trvale snižovala, neboť republiková hodnota se zvýšila o 12,4 %. Zalidnění zastavěné plochy, z něhož usuzujeme na stupeň využití území sídel, dosáhlo hodnoty 9 165 osob/km² a okres se zařadil na 17. místo. Více než polovina současných obyvatel okresu se zde narodila (v ČR 9/10), většina z rodáků žije přímo v obci narození.

V **sídelní struktuře** se po 2. světové válce projevil odsun německého obyvatelstva. Zejména od 60. let pak nastoupil všeobecný proces koncentrace obyvatelstva do vybraných obcí, podporovaných státními orgány nejprve při dosídlování pohraničí a později

uplatňováním střediskové soustavy. V době vzniku dnešního okresu bylo na současné rozloze 110 obcí a měst.

Administrativně je území okresu členěno na 51 obcí, což je sice o 6 více než v době posledního sčítání lidu, ale téměř dvojnásobek proti roku 1980 (po předchozím integračním procesu jen 27 obcí). Nejvíce je přirozeně těch nejmenších (třetina patří do velikostní skupiny 20 – 499 obyv.), obce menší než 1 000 obyvatel nemají dohromady ani desetinu obyvatel. V průměru připadá na obec asi 3 tis. obyvatel a 2 tis. ha plochy. Zvláštností hodnou poznámky je správní vymezení okresního města, neboť s téměř 130 km² rozlohy se jedná o čtvrté nejrozlehlejší město v ČR (po Praze, Brně a Ostravě). Počtem obyvatel zaujímá 19. pořadí v ČR.

Trvale bydlící obyvatelstvo se soustředilo ve větších městech a v obcích, kde byla realizována bytová výstavba doprovázená více či méně odpovídající technickou a občanskou infrastrukturou. Na **obce (města)** s více než 10 tis. obyvateli – tj. Děčín, Varnsdorf a Rumburk – připadá více než 60 % veškerého obyvatelstva. V okrese je 11 měst, v nichž žije přes 85 % obyvatel. Přes dvě navzájem odlišné části – sever a jih okresu – se vyznačuje rovnoměrným rozmístěním sídel střediskového charakteru – např. Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice a Šluknov, přičemž většina z nich má dlouholetou tradici a historicky cenná jádra.

4. Domácnosti, bydlení a bytový fond

K datu posledního sčítání lidu, domů a bytů bylo v okrese 48,1 tis. bytových a 51,6 tis. cenзовých domácností. Za 30 let se jejich absolutní počet zvýšil o čtvrtinu., a to při současném zmenšení průměrné velikosti cenзовní domácnosti o 0,65. Podíl bytových domácností s 2 a více cenзовými domácnostmi se postupně snižoval, zůstává však nadále vysoký. Každá pátá domácnost je jednočlenná. **Vybavení bytových domácností** se ukázalo spíše podprůměrné, a to zejména u osobního automobilu (méně jen v Ústí n. L. a v Ostravě), telefonu (Klatovy, Vyškov, Šumperk a Plzeň-jih) a mrazničky. Nejpriznivější hodnoty dosahuje vybavení domácností automatickou pračkou. V porovnání vybavenosti mezi městy okresu zjistíme u jednotlivých sledovaných ukazatelů nejlepších: u mrazniček Česká Kamenice (okres 24,2 % domácností), u automatických praček Rumburk (46,7 proti 28,1 % v r. 1980), u barevného televizoru Děčín (58,0/6,6 %), u telefonu Česká Kamenice (13,8/8,5 %). Ostatní vybavení – rekreační objekt a osobní automobil – se za 10 let v podstatě nezměnilo.

Domovní fond se v roce 1991 skládal z 22,3 tis. domů, přitom zhruba 3/4 z nich byly rodinné domky. **Bytový fond** disponoval 53,1 tis. byty, z nichž 48,1 tis. bylo trvale obydlených bytů a 16,8 tis. v rodinných domech. Za období 1961–1991 se počet trvale obydlených bytů zvýšil o více než čtvrtinu, s největším nárůstem v prostředním 10letém období. Podíl bytů v rodinných domech se od roku 1970 trvale snižuje a v současnosti dosahuje 35 % – zaujímá v meziokresním srovnání jedno z posledních míst. Podle právního důvodu užívání je nejvíce trvale obydlených bytů v nájemních domech, a to necelá polovina, což je vyšší podíl než průměr ČR. Výrazně nižší je zastoupení vlastních domů.

Podle **období výstavby** má děčínský okres nejstarší bytový fond (BF) v ČR. Do roku 1920 byla dokončena více než třetina stávajícího bytového fondu, naproti tomu od roku 1946 necelých 44 % (méně jen v okresech Plzeň-jih, Praha-západ, Svitavy a Nymburk). Stáří bytů v rodinných domech je nejvyšší mezi okresy ČR. Obdobně také stáří trvale obydlených bytů v bytových domech je jedno z nejvyšších v republice (starší jen Náchod, Praha, Trutnov a Cheb). V posledním desetiletí bylo postaveno 7,6 tis. bytů, z toho téměř 9/10 v bytových domech resp. více než 1/2 v okresním městě. V některých městech – např. Šluknov, Benešov nad Ploučnicí a Krásná Lípa –

se bytový fond snížil. V letech 1991–1994 bylo dokončeno 640 bytů (v posledních dvou letech jen 88).

Také hodnocení průměrné velikosti bytu nevyznívá pro děčínský okres příliš příznivě. Výměra i počet místností se sice stále zvyšuje, přírůstek však byl jeden z nejnižších (méně jen Chomutov, Karlovy Vary, Cheb a Sokolov). V hodnocení úrovně bydlení nám poskytne zajímavý pohled srovnání obytné plochy na 1 obyvatele (17,1 m²). Zatímco v roce 1970 se okres řadil na 3. místo v ČR, v průběhu 20 let se výměra zvýšila jen o čtvrtinu (pomaleji jen v Ostravě, Jablonci n. N., Chomutově, Sokolově a v České Lípě) a dnešní hodnotou se řadí mezi průměrné okresy. Dvě třetiny bytů mají 2 či 3 obytné místnosti, zbytek se rovnoměrně dělí na byty s jednou a 4 a více místnostmi. Lepší postavení zaujímá v hodnocení kvality bytového fondu, na I. a II. kategorii připadalo 9/10 a od roku 1970 se podíl téměř zdvojnásobil. Největší byty podle plochy jsou v Krásné Lípě, stejně tak největší obytná plocha na osobu a nejméně osob na obytnou místnost, nejvíce obytných místností je naproti tomu v Rumburku.

Vedle zvýšení plošného standardu bytů došlo i v **technickém vybavení bytů** trvale obydlených k podstatnému zlepšení. Výrazně se zvýšil zejména podíl bytů I. kategorie (z 38,6 na 62,6 %), když v bytových domech je situace příznivější. Téměř všechny byty jsou napojeny na vodovod, 9/10 má vlastní koupelnu či sprchový kout a splachovací záchod, 3/4 jsou připojeny na ústřední nebo etážové topení, méně než polovina má zavedenu přípojku plynu ze sítě a teplou vodu.

5. Ekonomická aktivita a výrobní sféra

V okrese Děčín je 53,8 % **ekonomicky aktivních** z veškerého obyvatelstva. V poměru mimoprodukčních skupin k produkční skupině – tj. v indexu ekonomického zatížení (67,1 % v r. 1991) patří k nejméně příznivým okresům ČR. Od roku 1970 byl „horší“ vývoj jen v okresech Ústí nad Labem, Karlovy Vary, Chomutov a Most. V jednotlivých **hospodářských odvětvích** je v meziokresním srovnání a vývoji podílů pro tato odvětví mezi sčítáními lidu 1970 a 1991 typické: zemědělství a lesnictví – jeden z nejnižších podílů a úbytek, průmysl – nadprůměrné zastoupení a výrazný úbytek, stavebnictví – nízký podíl a značný přírůstek, doprava a spoje – trvale 4. místo v ČR (více jen Ústí n. L., Nymburk, Ústí n. O. resp. Louny), významný přírůstek. Polistopadové změny se v době posledního sčítání příliš neprojeví, ve struktuře podle společenských skupin můžeme sledovat pokles dělníků ve prospěch ostatních skupin, zcela nová je skupina samostatně činných.

Celková **zaměstnanost** dnes dosahuje zhruba 42 tis. pracovníků, z nichž téměř polovina – přes výrazné snížení proti roku 1980 – patří zpracovatelskému průmyslu, další v pořadí následuje doprava s 15 %. V obou odvětvích se výrazně odlišuje od republikové hodnoty (+13 resp. 6 bodů). Díky tomu v ostatních dvanácti odvětvích je děčínský okres podprůměrný. Největší rozdíly jsou u oborů dobývání nerostných surovin, pohostinství a ubytování, nemovitosti, veřejná správa a obrana. Ženy převažují v sociálních činnostech a obchodě (80 resp. 70 %), přičemž jejich podíl se od roku 1980 zvýšil.

Ve všech **průmyslových odvětvích** je zaměstnáno téměř 25 tis. osob. Vedle obvykle vysokého zastoupení strojírenství se nadprůměrně uplatňuje zejména textilní průmysl. Zastoupení strojírenského komplexu (zahrnujícího rovněž průmysl elektrotechnický, elektronický a kovodělný) je totožné s republikovou hodnotou (41 %). V děčínském okrese je proti ČR čtyřnásobný podíl zaměstnanosti v textilním průmyslu (28 %, absolutně 7 tis.), konfekční průmysl je již slabší. S výjimkou polygrafie všechna ostatní průmyslová odvětví vykazují podprůměrné zastoupení.

V hodnocení **nezaměstnanosti** posuzovaného okresu se setkáváme jednak s obecnými tendencemi – např. důsledky transformace zemědělských družstev a státních statků

či likvidací některých podniků (ZPA Děčín, Elitex Jiříkov, Strojbal Děčín či Milax Česká Kamenice), tak s některými specifiky – např. rozdílnou situací mezi jižní a severní částí okresu. Ve vývoji můžeme sledovat v roce 1991 trvalý výrazný nárůst nezaměstnanosti, který byl v roce 1992 vystřídán mírným poklesem, od roku 1993 pak následoval mírný nárůst. Děčín patří mezi okresy s vyšší mírou nezaměstnanosti, koncem roku 1994 dosáhla zhruba 5,5 %. V hodnocení za obce vysokou nezaměstnanost vykazovaly dříve menší obce – např. Merboltice, Kunratice, Srbská Kamenice a Jánská. V poslední době se mezi ně řadí i některá střediska okresu. Nadprůměrnou nezaměstnanost (vedle extrému Doubice 11,1 %) mají zejména Jiříkov, Šluknov, Chřibská a Krásná Lípa (přes 8 %). Město Děčín má mírně vyšší hodnotu než okres, dobrá situace je z větších obcí v Jílovém a Benešově nad Ploučnicí, vůbec nejpříznivější pak v Malé Veleni a Janově. Do budoucna lze očekávat pokračování obyvatelových, restrukturalizačních i jiných problémů ve strojírenství a textilu, v okresním městě zůstává navíc otevřenou otázkou tradiční podnik Diana.

V posledním období centrálně řízeného hospodářství bylo na území okresu **evidováno** 36 průmyslových závodů, 4 JZD, 3 státní statky, 1 školní statek, 1 podnik místního stavebnictví, 1 podnik ČSAD, 4 podniky místního hospodářství a 4 výrobní družstva. Po listopadu 1989 zásadní změny ve společnosti vedly ke změnám v podnikání, projevu- jícími se decentralizací výroby, osamostatňováním závodů od mateřských podniků, ale i zánikem některých částí a vznikem nových výrobních jednotek. Určitou představu o měnících se podmínkách poskytuje organizační statistika, podle níž např. koncem roku 1993 působily v okrese podle různých kritérií tyto subjekty:

podle právní formy: 524 veřejných obchodních společností, společností s ručením omeze- ným a komanditních společností, 32 akciových společností, 14 zemědělských a 17 nezemědělských družstev, 52 státních podniků a 530 ostatních;

podle odvětví činnosti: v zemědělství a lesnictví 810 organizací, v průmyslu 3 556, ve stavebnictví 3 900, v obchodu včetně ubytování, stravování a cestovního ruchu 6 494, ve službách 2 319 atd.

Ve vlastnictví organizací, měřeno jejich počtem, již naprostá většina připadla privát- nímu sektoru. Počet soukromých podnikatelů se blížil 19 tisícům.

Kromě socioekonomických faktorů mají i fyzickogeografické podmínky (svažité terén, klimatické poměry atd.) **vliv na úroveň zemědělství** a jeho postavení v ekonomice okresu. V okrese Děčín je 36,4 tis. hektarů zemědělské půdy. Pouze pětina celkové rozlohy patří orné půdě. Srovnatelný podíl vykázal např. teplický okres (menší jen Pra- chatice, Vsetín, Sokolov a Jablonec n.N.). Omezením intenzity zemědělské výroby je zastoupení chráněných území, zhruba 1/4 plochy se podílejí chráněné oblasti přirozené akumulace vod, chráněné krajinné oblasti a pásma hygienické ochrany vodních zdrojů.

Zasahuje sem převážně mírně teplá a mírně vlhká produkční oblast zejména s hnědý- mi půdami s tradičním pěstováním brambor, žita a technických plodin, v Polabí a na Benešovsku se také pěstují ovoce a zelenina. Úrodnost proti republikovým hodnotám je podprůměrná. Hektarové výnosy patří k nejnižším v Česku, když kupříkladu u obilovin dosáhl nižších hodnot jen ústecký okres a u brambor se děčínský okres zařadil na 70. příčku. Objem a **intenzita zemědělské produkce** je velmi nízká. Hrubá zemědělská produkce okresu v roce 1992 dosáhla 13 660 Kč/1 ha zemědělské půdy, z toho rostlinná výroba 5 195 Kč. Všechny zemědělské podniky hospodařily v tomto roce se ztrátou. Z hlediska ekonomických ukazatelů zaujímá děčínský okres 64.-66. místo mezi okresy ČR.

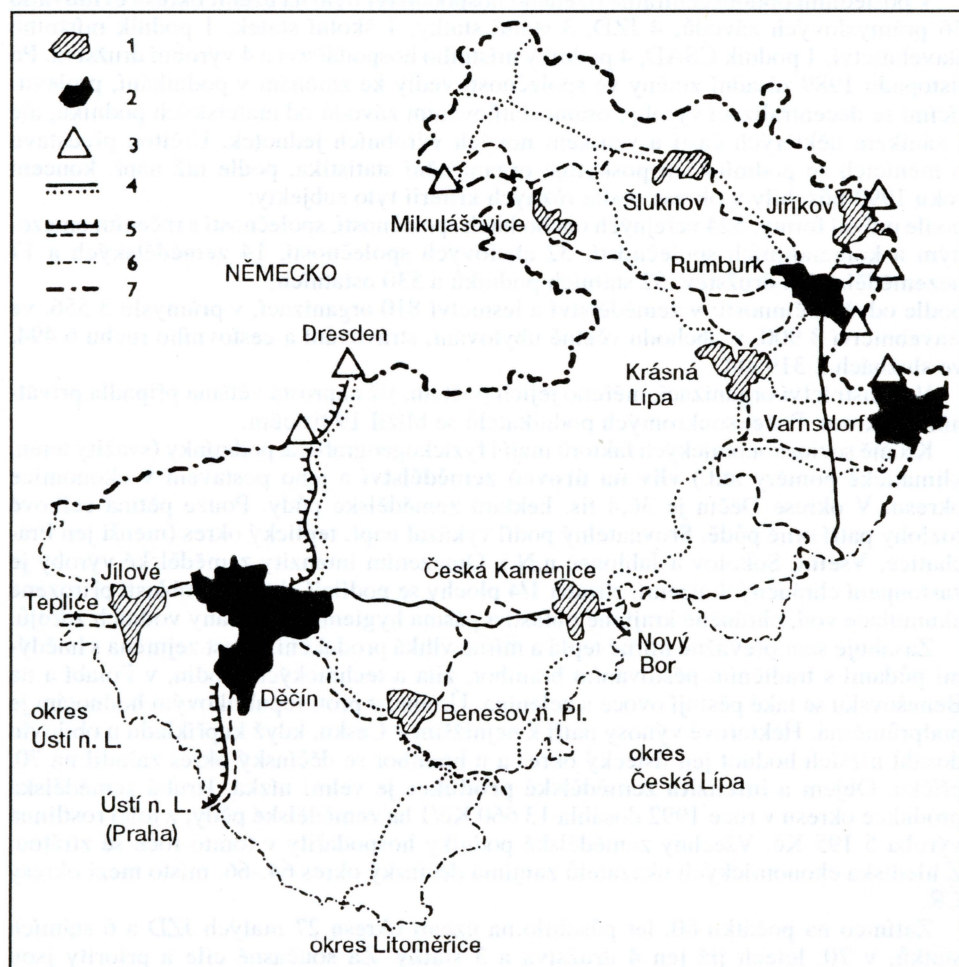
Zatímco na počátku 60. let působilo na území okresu 27 malých JZD a 6 státních statků, v 70. letech již jen 4 družstva a 3 statky. Za současné cíle a priority jsou považovány restrukturalizace výroby, spočívající především v omezení intenzivní zemědělské výroby, rozšíření chovu skotu, omezení obilovin a rozšíření řepky. K tomu přistupuje zachování zaměstnanosti a osídlení, využívání alternativních a obnovitel-

ných zdrojů energie, jakož i zavádění nových směrů – např. agroturistiky ve vhodných lokalitách (Jiřetín p. J., Všemily, Srbská Kamenice, Kytlice, Kyjov aj.).

6. Doprava

Z polohy děčínského okresu, v minulosti i nyní, vyplývá jeho významné **postavení** v dopravě, a to především **z mezinárodního hlediska**. Železniční tratě využívají kaňonu řeky Labe, město Děčín se stalo důležitým železničním uzlem ve směru sever – jih a severovýchod – jihozápad.

V železniční dopravě dominuje trať 090 Praha – Děčín včetně pokračování na státní hranici s Německem a dále na Drážďany a Berlín s možností prodloužení do Hamburku a Malmö, event. spojuj do Paříže. Železnice disponují 180 km tratí, velký je počet železničních stanic (18) a zastávek a nákladíšť (44). Pro hlavní trať se připravuje,

Obr. 1 – Dopravní situace okresu Děčín. 1 – obce s více než 2 tis. obyv., 2 – obce s více než 10 tis. obyv., 3 – hraniční přechody, 4 – silnice I. a II. třídy, 5 – železnice (hlavní a vedlejší), 6 – okresní hranice, 7 – státní hranice.

v souvislosti s napojením na evropskou síť, projekt rychlodráhy zahrnující i přestavbu nádraží. Vedle levobřežní trati vede labským údolím i trať do Ústí nad Labem-Střekova resp. Lysé nad Labem využívaná především pro nákladní přepravu. Spojení na úpatí Krušných hor vedoucí do Oldřichova u Duchcova slouží spíše osobní dopravě. Donedávna jediným spojením pro obyvatele Dolního Žlebu byla část tranzitního tahu mezi Děčínem a Bad Schandau. Šluknovský výběžek je obsluhován celkem 6 tratěmi, z nichž nejdůležitější je peážní trať mezi Varnsdorfem a Libercem.

Stávající **silniční síť** je rovněž výsledkem historického vývoje, nedaleko od hranic okresu (v Novém Boru) se křižují 2 silnice I. třídy. První z nich je pokračováním tzv. podkrušnohorské magistrály I/13 (z Teplic do Liberce), druhá – dříve označovaná jako Královská silnice z Lužice – vede z Lobendavy přes Rumburk do Nového Boru. Na celém území okresu je 50 km silnic I. třídy, 175 km II. a 430 km III. třídy a dále přes 1 000 km místních komunikací. Pro území okresu je typické časté křížení železniční a silniční sítě. Veřejná silniční doprava je zajišťována ČSAD a Dopravním podnikem města Děčín. V rámci okresu je provozováno 28 linek, meziokresních linek je 10, z toho 4 dálkové.

Lodní doprava je založena na využití Labské vodní cesty. Její nesporné výhody snižuje kolísavý stav vody a značná časová náročnost přepravy. V současné době se realizuje jen nákladní přeprava, a to jak vnitrozemská – např. do Mělníka či Chvaletic, tak přes Hřensko do Německa. Přepravují se zejména stavební materiály, suroviny a uhlí. Pro zlepšení plavebních poměrů se uvažuje o výstavbě vodního díla mezi Děčínem a Hřenskem.

Propustnost hranice umožňují **hraniční přechody**, ať už železniční (2) či silniční (5). Jsou výrazem obnovování přirozených komunikačních linií od lokálních až po mezinárodní a měly by přispět k oživení obchodu a služeb na obou stranách hranice. Tomu slouží i zavedení malého pohraničního styku, další tři hraniční přechody se připravují resp. jsou ve výstavbě. Rovněž turistické stezky, jejichž zřízení je podporováno především ze strany příslušných obecních úřadů, byly již otevřeny.

7. Cestovní ruch

Území děčínského okresu nabízí relativně neporušené **přírodní hodnoty**. Ty umožnily vyhlášení tří chráněných krajinných oblastí, a to Labských pískovců (Českého Švýcarska, 278 km²), Lužických hor a Českého středohoří. Rajonizace cestovního ruchu zahrnuje mezi území s vhodnými předpoklady pro cestovní ruch asi 700 km², tj. asi 3/4 plochy okresu, přitom dochází k častému překrývání jednotlivých funkcí v území. Čtvrtou specifickou oblast tvoří Šluknovská pahorkatina (276 km²).

V poválečném vývoji došlo k přeměně charakteru řady sídel a k využití jejich domovního fondu pro rekreaci, a tak se Děčínsko dnes vyznačuje značným množstvím **objektů individuální rekreace** a také rekreačních chalup nevyčleněných z bytového fondu. Za dvacetiletí od sčítání v roce 1971 výrazně vzrostl jejich počet (chaty a domky 2,5krát proti chalupám s 19 %), když dosáhl vč. neobydlených rodinných domů více než 6,2 tis., tj. společně s okresem Litoměřice nejvíce v severních Čechách. Ve srovnatelných ukazatelích: počet objektů individuální rekreace na 1 km² – 6,8 a na 100 staveb – 23,6 má okres vyšší hodnoty než ČR, v kraji pak ustupuje pouze Jablonci nad Nisou a Ústí nad Labem resp. pouze Jablonci nad Nisou.

Rozložení rekreačních objektů je velmi nerovnoměrné, v atraktivních oblastech jejich podíl z celkového počtu staveb převyšuje polovinu. To se týká třetiny stávajících obcí, když především v **centrální části okresu** mezi Hřenskem s Labskou Strání a Jiřetínem pod Jedlovou s Kytlicí vzniklo souvislé území s vysokým výskytem rekreačních objektů. Maximální hodnoty pro jednotlivé ukazatele zjistíme u těchto obcí: Jetřichovice 215 chat a domků z celkového počtu 1,6 tis. v okrese, jakož i 79,1 objektů individuální rekreace na 100 staveb, Chřibská 21,3 na 1 km², Krásná Lípá 414 vyčleně-

ných chalup z 2,5 tis. v okrese a 225 neobydlených rodinných domů k rekreaci, Huntřřov 65,6 % chat a domků z objektů individuální rekreace.

Třetina těchto objektů na území děčínského okresu náleží vlastníkům s trvalým bydlištěm v okrese, o několik bodů více patří obyvatelům Prahy (koncentrace např. v Kytlicích), pětina připadá na majitele z ostatních okresů Severočeského kraje (zejména Teplice a Ústí n. L.).

Volný cestovní ruch nabízí v současné době téměř 400 ubytovacích a stravovacích zařízení stálého typu, v nichž návštěvníci mají k dispozici více než 6,2 tis. lůžek a 12,4 tis. míst u stolu. Dalších 1 700 lůžek poskytují kempy a soukromí. Vývoj cestovního ruchu*) zaznamenal po roce 1989 výrazný nárůst, k čemuž přispěla i výhodná poloha pro zahraničního, především německého návštěvníka. Dnes se již stabilizoval či dokonce došlo k poklesu návštěvnosti proti prvním porevolučním letům. Orientuje se na krátkodobou rekreaci, pěší turistiku, horolezectví, myslivost, jakož i návštěvu kulturně historických památek. Další a zejména trvalé oživení je podmíněno odstraněním nedostatků infrastruktury v komplexním pojetí.

8. Přeshraniční spolupráce

Novým prvkem, proniknuvším k nám po společensko-politických změnách v bývalém Československu a sjednocení Německa, se stala přeshraniční spolupráce organizovaná podle vzorů z Evropské unie. Historické souvislosti i současné potřeby území podmínily v roce 1991 resp. 1992 vznik **euroregionů Nisa a Labe** (EN, EEL), zahrnujících jak Šluknovsko, tak jižní část okresu. Jednotlivá národní sdružení státních orgánů (okresních úřadů) a samosprávných obcí (u nás Regionální sdružení resp. Klub euroregionu, v Sasku Kommunalgemeinschaft, v Polsku Stowarzyszenie Gmin Polskich) usilují vzájemně výhodnou spoluprací o celkové povznesení těchto oblastí. Vlastní činnost je organizována prostřednictvím příslušných orgánů, jimiž jsou zpravidla prezidium, rada, sekretariát a pracovní skupiny. Financování je zajištěno jak vlastními příjmy (poplatky od členů podle počtu obyvatel), tak především participací na rozpočtu různých programů a iniciativ EU na její vnější hranici (EFRE, PHARE, CROCO či INTERREG II, LACE atd.). V zájmu efektivnosti jednání je nezbytné dodržovat určité mechanismy, v EN se proto například vžily pojmy jako parita, rotace, konsensus a rovnocennost. Hlavní význam těchto institucí můžeme vidět v řešení úkolů přesahujících obecních a okresních hranice, a to zejména zpracování koncepcí, koordinace projektů a schopnosti organizovat činnosti překračující hranice. **Těžištěm činnosti**, směřující k odstraňování socioekonomické zaostalosti periferních území a odpovídajícímu zapojení do „Evropy regionů“, jsou proto pracovní skupiny. K tradičním a z pohledu geografie snad nejzajímavějším patří regionální rozvoj, podpora hospodářství, doprava a cestovní ruch, životní prostředí a ochrana přírody. Pro usměrnění činnosti jsou zpracovávány dokumenty různého charakteru, rozsahu i měřítka. Základem je česko-saská koordinační studie, na niž navazuje např. Přeshraniční koncept rozvoje a jednání pro EEL, stejně tak jako Katalog problémů a navazujících opatření.

Euroregiony však nepůsobí autonomně mimo činnost orgánů veřejné správy případně privátní sféry, ale jejich záměry podporují. Škála činnosti je poměrně pestrá, byť míra úspěšnosti v jednotlivých odvětvích je různá a přirozeně značně závislá jak na místních podmínkách a subjektivním faktoru, tak na vnějších předpokladech (legislativa, kompetence, solventnost atd.). Určitou představu **konkrétních záměrů** z vybraných námětů – propustnost hranice, obnovení a zdokonalení dopravní sítě a čistota vod –

*) Aktuální kvantitativní vyjádření je do určité míry znemožněno jak značným vnitřním pohybem, tak problematickou spolehlivostí a neúplností vykazovaných dat příslušnými subjekty.

mohou poskytnout tato hesla: přechody Dolní Poustevna – Sebnitz a Jiříkov – Ebersbach, přívoz Schöna – Hřensko, vysokorychlostní železnice Praha – Děčín – Dresden a čištění odpadních vod Rumburk – Seifhennersdorf – Varnsdorf.

L i t e r a t u r a :

Definitivní výsledky sčítání lidu, domů a bytů v okrese Děčín. Děčín, Okresní statistická správa 1992, 133 str.
Obce v číslech – okres Děčín. Děčín, OSS 1992, 78 str.
Studie rozvoje česko-saského pohraničí. Praha, Terplan 1992, 182 str.
Obyvatelstvo, bydlení a bytový fond v územích ČR 1961 – 1991. Praha, Terplan 1993, 360 str.
Okresy České republiky v r. 1993. Praha, Český statistický úřad 1994, 169 str.
Euroregion Neisse – Nisa – Nysa / Historie, současnost, vize 1991 – 1994. Liberec, EN 1994, 28 str.
Koncept rozvoje a jednání euroregionu Labe / Elbe. Stuttgart, Kommunalentwicklung Baden – Württemberg 1994, 160 str.
Program rozvoje okresu Děčín. Nепublikováno, interní materiál, Okresní úřad Děčín 1995, nestránkováno.
Propagační a informační materiály orgánů veřejné správy okresu.

Z u s a m m e n f a s s u n g

SOZIALGEOGRAPHISCHE CHARAKTERISTIK DES KREISES DĚČÍN

Der Kreis Děčín entstand in seiner heutigen Ausdehnung 1961, als zwei unterschiedliche Teile verbunden wurden: der eigentliche Děčínér Teil im Süden und der Šluknov Teil im Norden. Der **Beginn der sozialökonomischen Entwicklung** bedeutete sogenannte mittelalterliche Kolonisation, bei der sich die Besiedlung vom Děčínér Kessel aus weiter verbreitete. Im 16. Jh. trat ein Aufschwung des heimischen Gewerbes ein – es entfalteten sich vor allem das Textil-, Glas-, Maschinen- und Papiergewerbe. Im 19. Jh. begann das Verkehrsnetz seinen Einfluß geltend zu machen – ausgehend von der Nutzung des Elbe-Wasserwegs und der Inbetriebnahme des Eisenbahnnetzes.

1910 lebten hier die meisten Bewohner, rund 100 000 Menschen mehr als nach dem 2. Weltkrieg oder heute. Durch natürliche Änderung steigt im Kreis – im Vergleich zu den anderen Kreisen der ČR bzw. zum tschechischen Durchschnitt – die Bewohnerzahl. Und umgekehrt verliert der Kreis traditionell und erheblich durch Migration. In der Altersstruktur überdauert die günstige Situation. Das Bildungsniveau, besonders der Anteil an Hochschülern, ist fast das niedrigste. In der Zusammensetzung der Nationalitäten konstatieren wir neben der dominierenden tschechischen Nationalität einen überdurchschnittlichen Anteil an Slowaken und Deutschen (7. Platz unter den ČR-Kreisen). Die Mehrheit der Bevölkerung bekennt sich zu keiner Konfession.

Durch seine Ausdehnung gehört das Děčínér Land zu den kleineren Kreisen der ČR, allerdings ist es dicht besiedelt. In der Siedlungsstruktur äußerte sich die Aussiedlung der Deutschen Siedlungsstruktur, seit den 60er Jahren der Konzentrationsprozeß der Bevölkerung, eine vielfache Integration der Gemeinden und das Geltendmachen eines Zentrumsystems. Die Anzahl der Gemeinden schwankte zwischen 110 und 27, heute sind es 51 einschl. 11 Städte. Das Maß der Urbanisation erreichte mehr als 60%.

In der Entwicklung der Zählungshaushalte können wir die Erhöhung ihrer Anzahl bei gleichzeitiger Größeverringering beobachten, es bleibt allerdings der relativ hohe Anteil an Wohnungshaushalten mit 2 und mehr Zählungshaushalten. Die Haushaltsausstattung im Republikmaßstab ist eher unter dem Durchschnitt. Der **Wohnungsfonds** erhöhte sich in den letzten 30 Jahren um mehr als ein Viertel. Der Anteil an Wohnungen in Familienhäusern senkt sich ununterbrochen und erreicht heute nur ein Drittel von allen ständig bewohnten Wohnungen. Entsprechend der Zeit, in der die Bauten entstanden, hat der Kreis Děčín den ältesten Wohnungsfonds der ČR.

In der **Struktur der wirtschaftlich aktiven Bevölkerung** zeigt sich eine überdurchschnittliche Vertretung des Industriezweigs, wenn er auch in den letzten 20 Jahren deutlich absank. Im Verkehr nimmt der Kreis Děčín sogar mit 15% den 4. Platz ein, da sein Anteil ständig wuchs. Die Arbeitslosenquote (5,5% Ende 1994) liegt höher als der Republikwert, außerdem treten beträchtliche regionale Unterschiede auf und auch die Größe der Gemeinden spielt eine Rolle. Die physisch-geographischen Bedingungen und einer der niedrigsten Anteile an Ackerboden senken die Bedeutung der Landwirtschaft. Die Bodenfruchtbarkeit ist gegenüber den Republikswerten unterdurchschnittlich, Intensität und Umfang der Produktion sind sehr niedrig und Wirtschaftsverlust ist für die Betriebe typisch.

Das Elbetal ist ein wichtiger Verkehrskorridor aus der Sicht der internationalen Beförderung zwischen Nord und Süd bzw. zwischen Prag und Dresden, in der Stadt Děčín selbst kreuzt er sich in Richtung Nordost-Südwest. Im Straßennetz besitzt er als Fortsetzung der sog. Vorerzgebirgsmagistrale von Teplice nach Liberec Bedeutung, die in Nový Bor eine weitere Fernstraße I. Ordnung kreuzt – von Lobendava und Rumburk nach Česká Lípa. Die Elbe wird fast ausschließlich für den Frachttransport genutzt, sowohl im Binnentransport (nach Chvaletice) als auch in der internationalen Beförderung nach Hamburg.

Die relativ ungestörte natürliche Umwelt in den überwiegenden Teilen des Kreisgebiets bewirkt dessen Attraktivität für Erholungsaufenthalte. Der Kreis verfügt über verschiedene Einrichtungen des freien und gebundenen Reiseverkehrs für individuelle und Gemeinschaftserholung. Angesichts der Verwandlung einer Reihe von Ansiedlungen änderte sich deren Häuserfonds für Erholungszwecke. Neben Bauernhäusern (tsch. „chalupa“) setzen sich auch Hütten und Bungalows durch, deren Zahl sich in den vergangenen 20 Jahren mehr als verdoppelte. Die Erholungsobjekte konzentrieren sich vor allem im Zentralgebiet des Kreises und in der Böhmisches Schweiz (Elbsandsteingebirge). Fast 2/5 der Objekte sind in Besitz von Prager Einwohnern.

Nach 1989 entwickelte sich im Zusammenhang mit den gesellschaftspolitischen Bedingungen die **grenzüberschreitende Zusammenarbeit** auf neuen Fundamenten. Im Grunde genommen wirken auf dem gesamten Kreisterritorium die Euroregionen: der westliche Teil gehört zur Elbe, der östliche zur Euroregion Neiße im tschechisch-deutsch-polnischen Länderdreieck. Sie unterstützen den Prozeß der Beseitigung von Unzulänglichkeiten, die sich aus der historischen Entwicklung und der geographischen Lage ergeben. Dabei nutzen sie Eigenmittel, aber auch Budgetmittel von Initiativen und Programmen der EU für die äußeren Grenzgebiete.

Abb. 1 – Verkehrssituation des Kreises Děčín. 1 – Gemeinden mit 2000 Einwohnern, 2 – Städte mit 10 000 Einwohnern, 3 – Grenzübergänge, 4 – Straßen I. und II. Ordnung, 5 – Eisenbahnnetz, 6 – Kreisgrenze, 7 – Staatsgrenze.

(Pracoviště autora: Sociologický ústav AV ČR, Stříbrnické nivy 4, 400 11 Ústí nad Labem.)

Došlo do redakce 10.3.1995

Lektoroval Václav Gardavský, Václav Poštolka